

Jean Laplanche

## Megjegyzések az utólagosságról<sup>1\*</sup>

Először is azt szeretném kihangsúlyozni, hogy a *Nachträglichkeit* (utólagosság) egész problémája maga is az utólagosság (afterwardsness) folyamatán keresztül valósul meg. Freud francia fordításának és olvasatának köszönhető, hogy az utólagosság jelentőssé vált. Ha például megnézzük a tárgymutatókat Freud összegyűjtött munkáinak különféle kiadásaiban, akkor nem fogjuk megtalálni az utólagos (*nachträglich*) és az utólagosság (*Nachtraglichkeit*) említését sem. A gyűjteményes kötet (*Gesamttregister*), ami sokkal későbből származik – valójában 1968-ból, tehát *A pszichoanalízis szótárának* publikálása után jelenik meg –, valójában egy-két bejegyzést tartalmaz az utólagos (*nachtraglich*) melléknév alatt, de ezek nem túl jelentős példák. Ha megnézzük a tárgymutatókat Freud főbb követőinek munkáiban, akkor ugyanarra a negatív eredményre jutunk. Ezért Franciaországban és a fordítással szorosan összefüggő problémákban érezhetővé vált az *utólagosság* jelentősége. Jelentőségét elsőként Lacan említette meg, aki 1953-ban hívta fel a figyelmet erre a terminusra egy precíz, de korlátozott formában, de nem vette észre, hogy a fogalomnak milyen nagy jelentősége lehet Freud munkássága számára. Lacan az utólagosságnak kizárólag *A farkasember* (1918b [1914]) esettanulmányban található előfordulásaira fókuszált és nem vette figyelembe az 1895-1900 közötti használatot. Pontalis-ra és rám hárult a feladat, hogy a fogalom általános jelentőségére tereljünk a figyelmet – elsőként „A fantázia és a szexualitás eredetében” (1964) és utána *A pszichoanalízis szótárában* (1967). Tovább folytattam ennek a fogalomnak a kidolgozását saját munkámban az *Élet és halál a pszichoanalízisben* (1970) és a *Problématiques-ben* (1980-7), valamint az *Új alapok a pszichoanalízis* (1897b) számára című írásomban.

Jelenleg egy nagyobb terjedelmű tanulmányon dolgozom „A *Nachträglichkeit* utólagossága” címmel, amely végül egy határidőre készülő könyv fejezetét fogja alkotni. Ebben Freud fogalomhasználatának részletes leírását nyújtom és leírom azt a módot, amelyben az különbözik a saját fogalomhasználatomtól. Tehát ebben az írásban csak az érvelésem vázlatát fogom bemutatni. Három alapvető tengely mentén fogom kidolgozni az érvelésemet: először is mi történik Freud fogalmával, fordításának kérdései; és végül a saját utólagosság fogalmam. Itt újra hangsúlyoznom kell, hogy úgy is megvizsgálhatjuk körültekintően Freud álláspontját, hogy valójában ragaszkodnánk elgondolásához és éppen ez lesz az én álláspontom!

Először vizsgáljuk meg Freud nézetét az utólagosságról. Munkásságának nagy részében használta a *nachträglich* és *Nachträglichkeit* terminusokat, valójában a Fliess-el folytatott levelezés kezdetétől fogva, az *Álomfejtésen* (1900a) és *A Kis Hans* (1909b) esettanulmányon keresztül *A farkasemberig* (1918b [1914]) sőt még jóval azután is. Tehát ezeknek a terminusoknak a fejlődése visszakövethető életművének általános kontextusában. Bár soha nem dolgozza ki ezeket a fogalmakat annyira, hogy egy teljes tanulmányt szenteljen az utólagosság koncepciójának. Láthatjuk a fogalom korai fejlődését Freud Fliess-el folytatott levelezéseiben. Számos tényező világossá válik ebben. Freud az utólagos jelzöt, amely az aktuális használatból származik, különböző változatokban használja. Nagyjából a terminus három használati módját különböztethetjük meg: először is fellelhető a „további” vagy „másodlagos” értelme – egy másodlagos tudatot köt össze egy elsődlegessel. Strachey és Masson általában úgy fordítja le

---

<sup>1</sup> Ezek a „megjegyzések Jean Laplanche és Martin Stanton között lezajló beszélgetésen alapulnak, melyet 1991-ben rögzítettek. Elsőként a Jean Laplanche: *Seduction, Translation and the Drives*, eds John Fletcher and Martin Stanton, London: Institute of Contemporary Arts, 1992 kötetben jelentek meg és ebben a kötetben (1988) a professzor Laplanche által kiegészített és javított verzió található.

\* A fordítás az alábbi szöveg alapján készült: Laplanche, J. 1999. Notes on afterwardsness. In. J. Laplanche (Auth.), *Essays on Otherness* (pp. 264-269). London & New York: Routledge. (A fordítás a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00189/21/2) és az NKFIH 138745 számú projekt támogatásával készült.)

ezt, mint „során következőt” (subsequently), tehát egyszerűen felveszi a „későbbi” időbeli jelentését. A második nyelvhasználati mód az idő irányát követi a múltból a jövő felé. És a harmadik használati mód megfordítja azt, azaz az idő iránya a jövőből a múlt irányába mutat. A második használati mód, mely a múltból a jövőre irányuló mozgásra utal, nagyon szorosan összefonódott a csábításelmélettel: arra utal, hogy valami lerakódott az egyénben és csak egy „második alkalommal” aktiválódott – ez a csábításelmélet. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy ez a csábításelmélet nagyon mechanikus volt, mert soha nem gondolta, hogy meg tudnánk fordítani az idő irányát. Használhatjuk az időzített bomba példáját, melyet valami külső tényező fog felrobbantani. Nincs itt szó a retroaktivitás értelméről. De találunk egy harmadik használati módot, ami a retroaktivitás értelmét hordozza. Számos olyan szövegrészt találunk, melyben valami, ami első alkalommal rögződött, retroaktív módon válik érhetővé. Ezek viszont viszonylag ritkán fordulnak elő Freudnál.

Itt arra szorítokozom, hogy néhány kontextuális megjegyzést tegyek a három használati módról. Ha választani kell a determinista koncepció, mely a múltból a jövő felé tart, és a retrospektív vagy hermeneutikai koncepció – mely a jelenből a múlt felé tart – között, akkor Freud mindig az előbbit választja. Valójában soha meg sem kísérli a két pozíció kibékítését. Ebben az esetben az 1897 október 3-án írott Fliess-leveleire hivatkozom, melyben Freud saját önanalízisével kapcsolatban a következő kommentárral él: „Egy nyes kritikus azt mondhatná, hogy mindez retrogresszív módon fantáziált ahelyett, hogy progresszív módon determinált lenne.”<sup>2</sup> Egy másik kontextuális megjegyzés az *utólagosság* főnév megjelenéséhez kapcsolódik. Amint az köztudott a fogalom viszonylag ritkán fordul elő a német nyelvben. Figyelemre méltó, hogy ez a főnév csak egy viszonylag későn íródott 1897 november 14-i Fliess-levele fordul elő (ibid., pp. 279-80). Ez a levél az úgynevezett csábításelmélet feladása után következik, egy olyan lépésben, amelyben Freud még inkább „deterministává” válik – deterministává abban az értelemben, hogy a jövő és a jelen egyaránt a múlt által meghatározott. A levél teljes mértékben az elfojtás organikus meghatározottságára koncentrált és ez által az ontogenetikus fejlődés filogenetikus kezdetére. Az egyes szexuális stációk fejlődése filogenetikus állomások révén determinált és Freud a determinizmusnak erre a szintjére helyezi az „utólagosságot”, tehát az időbeli előrehaladás megfordításának kérdése fel sem merül. Következésképpen a dolgok nem is olyan egyszerűek. Miközben az *utólagosságnak* egy kettős és ellentmondó használatát szeretnénk szemügyre venni, valójában felfedezünk egy nagyon determinisztikus használati módot.

Na már most az a kritika érheti ezt a nézetet, hogy túlságosan is az 1898 előtti szövegeken alapul, ezért néhány rövid illusztrációját nyújtom annak, ahogy Freud következetesen visszautasítja az idő irányának visszafordíthatóságát a későbbi írásaiban is. Három fontos szöveget kell megvizsgálnunk: az *Álomfejtést*, *A Kis Hans* esettanulmányt és *A farkasembert*. Ebben a sorozatban Freud egyre inkább belebonyolódik a Junggal folytatott elméleti párbeszédbe. Freud védelmébe veszi nézetét, mely szerint lennie kell egy valóságos ősjelenetnek – „valóságosnak” abban az értelemben, hogy valóban megtapasztalt. Freud némi engedelményeket tett, de soha nem ingadozott abbéli meggyőződésében, hogy ami korábban keletkezik az meghatározza azt, ami utána történik. Ezért számomra úgy tűnik, hogy teljesen hibás próbálkozás Freud utólagosság-koncepcióját feloldani Jung *Zurückphantasieren* (retrospektív fantáziálás) koncepciójában.<sup>3</sup>

---

<sup>2</sup> *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess: 1887–1904*, trans. and ed. Jeffrey Moussaieff Masson, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 1985, p. 270.

<sup>3</sup> Ezen a helyen Laplanche azokat a közelmúltbeli kísérleteket kritizálja, amelyek megkísérlik Freud a *Nachträglichkeit* alkalmazását a hermeneutikai hagyományba olvasztani, érdemes megjegyezni, hogy hasonlóan járnak el Jung *Zurückphantasieren* fogalmával is. ('Freud's *Nachträglichkeit* and Strachey's "Deferred Action": Trauma, Constructions and the Direction of Causality', Helmut Thomä and Neil Cheshire, *International Review of Psychoanalysis*, vol. 18, 1991, pp. 407–27).

És most nézzük a második pontot, a fordítást. Sok más terminushoz hasonlóan ennek a terminusnak is különböző fordításokat javasoltak. Némelyik ahhoz a stratégiához fordul, hogy ezt a terminust a kontextusnak megfelelően kellene fordítani, más szavakkal, inkább „interpretálni kell”. Ebben az esetben nem találunk egyetlen terminust sem angolul sem franciául az *utólagos/utólagosság* fordítására. Ez a megközelítés jól illusztrálható Stracheyvel, aki terminusok egész sorozatával fordítja le ezeket a kontextusnak megfelelően: „halasztott cselekvés”, „soron következő”, „elhalasztott módon”, „kiegészítő”, „utóhatás”, „halasztott hatás”, „a hatás elhalasztott természete”, „később” stb. Addig amíg ezen a módon szeretnénk „interpretálni” és jelentéssel ellátni egy alapvetően nyitott szöveget az egyedi fordítás lehetetlen. Most nézzük meg az *utólagosság* két fordításának példáit, melyek úgy tűnik, hogy versengenek egymással: a „retrospektív tulajdonítást” Helmut Thomä javasolta és a „halasztott cselekvést” pedig szokásos módon Strachey használta. Mindezt két példa fogja illusztrálni: A *Tanulmányok a hisztériáról* (1895d) című műben Freud „a trauma utólagos bekövetkezéséről” (*GW I*, p. 229) beszél és a Fliess-hez írt leveleiben Freud azt írja, hogy „A fantáziák olyan dolgok, melyeket először hallanak, majd utólagosan megértnek.” (1897 április 6-i levél Fliessnek, In: Masson (ed.), p. 234). Az első példában teljesen lehetetlen az *utólagost* „retroaktív tulajdonítással” fordítani, hiszen egy abszurd fordítást eredményezne: „a trauma feloldása retrospektív tulajdonítás révén”. Ugyanilyen abszurd lenne a másik mondatot a következőképpen fordítani: „A fantáziák olyan dolgok, melyeket korábban hallottak és csak halasztott cselekvés révén értettek meg.” Láthatjuk ebben a két fordításban, hogy az interpretáción alapuló fordítások nem tudják megragadni azt a teljes kontextust, amelyben Freud az *utólagos* terminust használja. Tehát vagy azt az eljárást követjük, hogy kettéhasítjuk és felosztjuk a terminust a fordításban, vagy választunk egy olyan terminust, amely engedélyezi az olvasónak, hogy Freud terminusához kötődhessen és újra interpretálhatja azt maga számára. Ezért javaslom egy olyan fordítást, ami nem interpretatív: az *après coup* terminust javaslom franciául és az „afterwards” vagy „afterwardsness” terminusokat angolul.

Most a saját utólagosság fogalmáról szeretnék beszélni, és azt hangsúlyozni, hogy ez mennyiben különbözik a freudi és a jungi hermeneutikai koncepcióktól. Ahhoz, hogy ezt bevezethessem szeretnék egy olyan részletet kiragadni az *Álomfejtésből*, amit más kritikusok még nem kommentáltak: ez egy asszociáció a „Knödel” (gombóc) álommal kapcsolatban:

„A három nőről egyszerre a három párka jut eszembe, akik az ember sorsát fonják; most már tudom, hogy az álombéli három asszony egyike, a gazdasszony, az anya, aki az életét és – néha, mint az én esetemben is – az első táplálékot adja az élőnek. A nő mellén szerelem és éhség talál egymásra. Egy anekdota szerint egy fiatalember, aki nagy tisztelője volt a női szépségnek, egyszer, amikor arról a szép dajkáról esett szó, aki őt mint csecsemőt táplálta, azt mondta: sajnálja, hogy annak idején nem használta ki jobban a jó alkalmat. Ezt az adomát a pszichoneurózisok mechanizmusában az *utólagosság* (Nachträglichkeit) mozzanatának magyarázatára szoktam felhasználni.”<sup>4</sup>

Ez a szöveg azért jelentős, mert megmutatja, hogy Freud 1900-ban még mindig fontos fogalomnak tekintette az *utólagosságot* és szükségesnek tartotta, hogy megmagyarázza a tanítványainak. Ebben az anekdotában az utólagosság két lehetséges időbeli irányára találunk hivatkozásokat. Az első irány akkor jelenik meg, amikor a felnőtt férfi, aki nézi a gyereket a dajka mellén, retrospektív módon elképzel mindent, amit erotikusan kihozhatott volna a szituációból, ha tudta volna annak szexuális természetét. Tehát ez a *visszafantáziálás*

---

<sup>4</sup> *The Interpretation of Dreams*, SE IV, p. 204–5. [Laplanche kicserélte utólagosságra Strachey „halasztott cselekvés” (*deferred action*) fogalmát. A szerkesztő megjegyzése.] (A szövegrész fordításához Hollós István fordítását vettem alapul. Laplanche intencióinak megfelelően az „utólagosság” fogalmat használtam ott, ahol Hollós „visszaáhitózásnak” fordítja a *Nachträglichkeit*-ot. A fordító megjegyzése.)

(retrospektív fantáziálás) és a hermeneutika igazi példája: újra interpretálja a szopotatás funkcióját a jelenlegi szituáció tekintetében. Ez egy teljesen jungiánus koncepció. A másik időbeli irány is ugyanúgy jelen van, mivel az ember nem felejtheti el Freud szerint azt, hogy az orális szexualitás nem pusztán a felnőttek találmánya. Azt gondolja, hogy a gyerek az anyamellen erotikusan élvezzi a szopást, amit egyébként a *Három értekezés a szexualitásról* (1905d) című műben elsődleges orálerotikus tapasztalatnak ír le. Ebben a kontextusban, ha a felnőtt szexualitása felébred az anyamellen lévő csecsemő láttára, az azért lehetséges mert megőrizte és megtartotta saját infantilis szexualitásának nyomait. Tehát ennek az anekdotának két interpretációja is lehetséges, mindkettő progresszív és retroaktív, de függetlenek és izoláltak maradnak egymástól.

Itt most szeretném beépíteni Freud beszámolójába a saját nézőpontomat, mely egyáltalán nem tekinthető választásnak a fenti két lehetőség között. Nem tartozik hozzá sem a hermeneutikai sem pedig a determinisztikus pozíció választása. Amit Freud megtagad vagy nem akar észrevenni ebben a példában az pusztán... a dajka. Csak a két beszélgetőpartnert veszi figyelembe, akik a tárgyra összpontosítanak: vagyis a gyermek és a felnőtt szubjektumot; azt, aki a mellet szopja, a gyermeki szubjektumot, és a másikat, aki erotikus örömet tapasztal. Itt Freud figyelmen kívül hagyja a dajkát és annak saját szexualitását. Teljesen megfeledkezett a csábításelméletéről, és nem veszi számításba a csábító dajka vagy az anya örömét, amely viszont központi jelentőségű lesz a Leonardo tanulmányban. A mellet nem a dajka erogén zónájának, hanem a csecsemő számára adódó *tárgynak* tekinti. Tehát, ha bevezetünk egy harmadik tényezőt is a jelenetbe – vagyis a dajkát és annak saját szexualitását, ami kétségtelenül homályosan érzékelhető a csecsemő által –, akkor többé nem lehetséges az utólagosságot két egymással szemben álló terminus kombinációjaként felfogni. A harmadik terminus így az, ami átadódik a csecsemő számára a felnőttől: a dajka *üzenete* a csecsemő számára.

A második elem, amit hozzá szeretnék fűzni az utólagosság fogalmának módosításához a fordítás koncepciója. Nézetem szerint, az utólagosságot nem lehet megérteni a fordítás modellje nélkül: vagyis előfeltételezi, hogy valami átadódott a másik által és ezt utólag lefordították és újra interpretálták. Egyrészt szeretném bevezetni a *másik* fogalmát, és másrészt a *fordítás* modelljét. Még ha figyelmünket teljesen a retroaktív időbeli irányra koncentrálnunk is, abban az értelemben, hogy valaki újra interpretálja a múltat, ez a múlt nem lehet tisztán faktuális múlt, egy feldolgozatlan vagy nyers „adottság”. Hanem inkább immanens módon tartalmaz valamit, ami korábban jön – egy üzenetet a másiktól. Ezért lehetetlennek tűnik egy pusztán hermeneutikai pozíciót előterjeszteni ezzel kapcsolatban – mondjuk azt, hogy mindenki a jelen függvényében interpretálja a saját múltját –, hiszen a múltban már valami, ami megfejtést követel lerakódott. Ez nem más, mint a másik személy üzenete. De vajon nem felejt-e el az igazi kezdetét a modern hermeneutika, miközben az – a szent szövegek vallásos interpretációja révén – az üzenet hermeneutikája volt?

Konklúzióként azt szeretném mondani, hogy Freud utólagosság koncepciója nagyon gazdag fogalom és bizonyos többértelműséget is tartalmaz a progresszív és retrogresszív irányok kombinációjának köszönhetően. Szeretném leírni a különböző irányok, az ide-oda mozgás, problémáját úgy, hogy a mellett érvelek, hogy már az elejétől fogva van valami, ami a múltból halad a jövő irányába, a felnőttől a szóban forgó egyén felé, és amit úgy hívok, hogy a rejtélyes üzenet beültetése. Ez az üzenet később újra lefordítódik, miközben egy olyan időbeli irányt követ, ami váltakozó módon retrogresszív és progresszív irányváltásokból áll (az általános modellem értelmében fordítás – visszafordítás – újra fordítás zajlik).

Fordította: Horváth Lajos

## Hivatkozott irodalom

- Freud, Sigmund (1895d), *Studies on Hysteria*, SE II.
- Freud, Sigmund (1900a), *The Interpretation of Dreams*, SE IV–V.
- Freud, Sigmund (1905d), *Three Essays on the Theory of Sexuality*, SE VII.
- Freud, Sigmund (1909b), ‘Analysis of a Phobia in a Five-Year-Old Boy’ [Little Hans], SE X.
- Freud, Sigmund (1918b [1914]), *From the History of an Infantile Neurosis [the Wolf Man]*, SE XVII.
- Freud, Sigmund (1980a [1970–3]), *Problématiques I: L’angoisse*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Freud, Sigmund (1985), *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess: 1887–1904*, trans. and ed. Jeffrey Moussaieff Masson, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Laplanche, Jean (1970), *Life and Death in Psychoanalysis*, trans. Jeffrey Mehlman, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1976.
- Laplanche, Jean (1987b), *New Foundations for Psychoanalysis*, trans. David Macey, Oxford: Basil Blackwell, 1989.
- Laplanche, Jean, and Pontalis, Jean-Bertrand (1967), *The Language of Psychoanalysis*, trans. Donald Nicholson-Smith, London: The Hogarth Press, 1973.